

Alin Gavreliuc
Facultatea de Sociologie și Psihologie
Universitatea de Vest Timișoara

NAȘTEREA ETNOPSİHOLOGIEI

Etnopsihologia – rod al romantismului european

Nu este ușor de precizat când anume se cristalizează în spiritul științific dilemele identitare. Oricum, afirmarea modernității va aduce cu sine stăruitoarele întrebări legate de individualitatea și destinul fiecărei comunități etnice. Se caută cu înfrigurare criterii valide care să permită extragerea acestei individualități. Referențială și ordonatoare în câmpul dezbaterilor epocii rămîne lucrarea lui **Montesquieu** - “Despre spiritul legilor”¹, căci gînditorul francez va propune o primă orientare - numită mai apoi *geograficistă* - în explorarea “trupului” și “sufletului” unui popor. Recurgînd la un larg registru comparativ, efectuînd o analiză bazată pe metoda contrastului, **Montesquieu** va afirma că popoarele se află sub “povara” istoriei și geografiei lor, cea din urmă avînd rolul determinant în conturarea portretului etnic, imprimînd ritmuri proprii de evoluție, covîrșind astfel variabilele socio-umane.

Va trebui, practic, să mai treacă o generație pînă ce teza lui **Montesquieu** va fi pusă în discuție. Enciclopediștii francezi **d’Holbach** și **Helvetius**, pe baza unor impresionante culegeri de date istorice și analize climatologice, vor opune “teoriei geograficiste” o viziune care recuperează variabilele socio-istorice. **Helvetius**, în lucrarea sa “Despre spirit”, accentuează rolul istoricității în afirmarea personalității etnice și a proceselor educaționale și culturale, care invalidează pretinsa determinare a destinului unui popor exclusiv de către cadrul său natural². Marile sale travalii în decursul istoriei, infiltrarea moralității în conduita socială a membrilor ce-l compun, ocultează astfel însemnătatea elementelor naturii (care nu sunt totuși neglijabile). Ceea ce susțin însă cu claritate adepții acestei viziuni este necesitatea de a privi cu mai multă generozitate destinul popoarelor, depășind determinările unilaterale, căci nu pot fi cu adevărat evidențiate prototipuri regionale dependente de geomorfologie și climă, iar acestea din urmă nu au cum să impregneze vocația creatoare sau, dimpotrivă, sterilitatea culturală și civilizatorie.

Ultimele decenii ale sec. XVIII au adus cu sine o importantă prefacere în spațiul intelectual european. Pornită inițial ca o mișcare literar-politică, curentul “Sturm und Drang” (1770-1790) va revendica nu doar reconstruirea idealului de personalitate prin deplina și neîngrădita afirmare a subiectivității artistice, dar, treptat își va asocia și componenta colectivă:

personalitatea fiecărei comunități etnice se cere a fi identificată și valorizată. Fenomenul e cu atât mai firesc cu cât în Europa vremii comunitatea etnică este substituită de comunitatea națională și se produce “decupajul” spațiilor naționale (teritorial - deci politic și juridic, dar și mental). Fiecare popor are acum un izvor propriu de istoricitate, trăsături spirituale distincte și un destin unic care se cere împlinit - iată reformularea ideii dominante a epocii, ilustrată cel mai convingător în creația lui **J. G. Herder**, care vorbește explicit de un “*spirit al popoarelor*”.

Tânarul **Herder** (1774 – “O altă filosofie a istoriei”) va regasi luminile “Evlui întunecat” zugrăvit de raționaliști, opunînd rațiunii abstracte, atotputernice și universale individualitatea culturală a comunității naționale. Expresie originală a unei umanități globale, *Volk* – ul e cel ce devine subiectul principal al progresului istoriei, care nu e liniar (*Fortschritt*), ci, învăluit de marile cadre de civilizație antică și modernă, exprimă o “succesiune de înfloriri” (*Fortgang, Fortsreben*), deopotrivă “la fel de necesare, de originale, de valoroase, de fericite”³. Astfel, *Volk* –ul e privit ca o unitate culturală distinctă, care asimilează creator influențele, realizînd o sinteză unică. Toate culturile devin asemeni unui “individ colectiv”⁴ cu o personalitate proprie, ce se afirmă pe scena istoriei.

Ideologia romantică a primei jumătăți a sec XIX va fi puternic marcată de “descoperirea” specificității spiritului național. Problematika etnopsihologică dobîndește în această perioadă o pondere neobișnuită, neocolind, din nefericire, abordările cu semnificații rasiale. De aici pînă la retorica rasistă nu mai este decît un pas, străbătut, din nefericire, de **Arthur de Gobineau**. În “Eseu asupra inegalității raselor umane” acesta promovează discriminări rasiste întemeiate pe “fantomaticul” mit arian ce va îndreptăți o concluzie la fel de puțin verificabilă: în lăuntrul fiecărui popor se poate evidenția un anumit dozaj arian - cel ce substanțializează aristocrația, oamenii de rînd nebeneficiind de acest privilegiu al eredității rasiale (și, implicit, sociale). Deși enunțul vădit rasist al lui **Gobineau** a avut adversari pe măsură în epocă, nu puțini au fost cei care s-au grăbit să-l valideze chiar prin cercetări de teren (e celebră, în cadrul precizat, legea lui Ammon, care-și revendică statutul de lege sociologică). Pe drumul deschis de **Gobineau** vor prolifera toate excrescențele maligne ale gîndirii social-politice cu tentă rasială: **Houston Stewart Chamberlain** (1899) va identifica explicit categoria arienilor cu un popor (cel german), fixînd temelia antisemitismului (care-și mai asociază “contribuțiile” lui **Wilhelm Heinrich Riehl, Theodor Fritsch, Eugen Diederichs**).

“Psihologia popoarelor”

Părăsind însă cîmpul dezbaterilor sterile proprii rasismului (sterile în idei, nu și în victime!), s-ar cuveni să rezumăm cadrul social și mental al nașterii noii discipline. Localizată la

mijlocul sec. XIX, apariția psihologiei popoarelor (Volkerpsychologie) nu poate fi izolată de frământările lumii germane: divizările politice neîntrerupte, inerțiile raporturilor de tip feudal, clivajele confesionale, dar și renașterea militară și economică vor impune descoperirea unui liant catalizator al acestor tensiuni atât de diverse, ca premisă a nașterii unui organism nou: națiunea germană. Se conturează treptat, dar stăruitor, creșterea și afirmarea unei existențe substanțiale, a unui “*suflet supraindividual*” ce mobilizează forțele interioare ale poporului în cadrul unei “entități transindividuale” (națiunea). Filosofia lui **Hegel** despre “spiritul național” (Volksgeist) și creația lui **Herder** pregătiseră terenul pentru această înnobilitare a destinului unui popor prin însuflețirea travaliului său.

Pe acest fundal, în 1860, **Lazarus** și **Steinthal** pun bazele unei abordări sistematice a psihologiei popoarelor, prin lansarea revistei “*Zeitschrift für Volkerpsychologie und Sprachwissenschaft*”. În articolul lor programatic “Reflecții introductive privind psihologia popoarelor ca invitație la redactarea unei reviste de psihologie a popoarelor și de lingvistică”, ei vor pleda pentru o investigație multidisciplinară a realității spirituale a popoarelor, plecând de la premisa “diversității” popoarelor și a “egalității” lor.

Steinthal și **Lazarus** elaborează această direcție de cercetare, replicând astfel tezelor psihologiei individuale, care preamărea factorii biologici. Noua orientare arată că psihologia omului concret “trebuie să fie o psihologie a popoarelor”, pentru că *societatea este anterioară individului*, generând spiritul uman⁵.

Deși chemarea la studii de anvergură pe baza metodologiei științifice a fost enunțată ca reper aplicativ al revistei, în intervalul 1860-1880 și în cele 20 de volume produse în decursul acestei perioade s-a favorizat o manieră de tratare a subiectului în discuție mai degrabă literară și speculativă, decât respectând rigorile științei, iar conținuturile promovate dominant erau de natură documentară, fără să fie însoțite de analize pertinente.

Cea mai cuprinzătoare istorie a dezvoltării psihologiei popoarelor realizează **Abel Miroglio**⁶, care desparte “perioada romantică” a noii discipline de “psihologia științifică”. Această “a doua fază a psihologiei popoarelor”⁷ aduce cu sine contribuții de mare autoritate epistemică: **Th. Ribot**, **William James** și **Wilhelm Wundt**, o reorganizare conceptuală radicală, precum și o reînnoire a metodologiei.

Aparținând acestei perioade secunde, școala franceză de etnopsihologie dobândește un “glas” distinct, mesajul său fiind expus îndeosebi de **E. Boutmy**⁸ și **Al. Fouillée**. Cel din urmă va publica în 1898 “*Psychologie du peuple français*”, iar în 1903 “*Esquisse psychologique des peuples européens*” și ilustra o mai veche apetență a culturii franceze pentru “*characterologia etnică*”. Cu origini în interogațiile asupra profilului etnic la **H. Taine**, acest tip de dezbatere se găsește germinativ chiar la **Descartes**, **Montesquieu** ori **Voltaire**. Oricum, **Fouillée** concepe un

traseu metodologic original - studierea “aspirațiilor cele mai elevate ale unei țări”, “*ideile forță*”, întrupate în personalitățile reprezentative ale poporului respectiv. Profilul spiritual al unui popor devenea astfel rodul acțiunii creatoare a “piscurilor” sale intelectuale și sociale: oamenii de geniu, marile personalități ale istoriei, cei ce și-au asumat acțiuni decisive în beneficiul comunității, toți cei ce s-au întipărit în memoria colectivă ca simboluri diurne ale puterii spirituale proprii fiecărei etnii. În 1910 **Ch. Leutorneau** publica sinteza “La psychologie ethnique”, consolidând statutul de disciplină socio-umană centrală pe care psihologia popoarelor și-o câștigase în numai două decenii în Franța.

Indiscutabil însă, *școala germană* rămâne referința esențială pentru cel ce urmărește afirmarea etnopsihologiei în spațiul cultural european de început de secol, mai cu seamă datorită impresionantelor opere ale lui **W. Wundt**. Adevărat “monument al răbdării” în strădania de organizare a unui “material aproape nelimitat”⁹, “Psihologia popoarelor” în 10 volume (1900-1919) a întemeitorului primului laborator de psihologie experimentală va consolida tendința școlii germane de investigare a *psihogenezei fenomenelor culturale* (limbă, morală, tradiții, viață religioasă).

Deliberat, **Wundt** operează cu o analiză de tip etnografic, aplecându-se asupra culturii primitive, rezultatul fiind mai degrabă o istorie a culturii decât o psihologie evolutivă. Impasul nedecarat al gânditorului german, care s-a regăsit, pe de o parte, în imensitatea materialului documentar ce scăpa sintezei, precum și în ratarea explicării psihogenezei și dinamicii fenomenelor de viață psihică colectivă (țintă propusă în debutul demersului pe care l-a lansat) i-a îndemnat pe succesorii săi să-și restrângă câmpul investigației la modelul francez al caracterologiei etnice.

Este și motivul pentru care *perioada interbelică* va găzdui acest gen de tratări a problematicii etnopsihologice, iar ponderea lor (s-a vorbit în vreme chiar de o “explozie” a studiilor pe tema identității psihice a popoarelor), poate fi ilustrată, așa cum sugera **D. Gusti**, prin “frenesia” cu care Academia Franceză a așezat în prim planul comunicărilor sale curente, adresate “Secției de științe morale și politice”, lucrările de psihologia popoarelor: numai în sesiunea 1932-1933 au fost înregistrate următoarele studii: **André Siegfried** - “La psychologie du peuple français”; **Albert Rivaud** - “La psychologie du peuple allemand”; **Paul Hazard** - “La psychologie du peuple anglais”; **Jaques Ancel** - “La psychologie des peuples balkaniques”¹⁰.

În aceeași perioadă apar alte titluri de referință pe tema identității etnopsihologice: **A. de Montfort** - “La psychologie de peuple polonais; **J. Ancel** - “La psychologie du peuple grec”; **C. de Wiart** - “La psychologie du peuple français”¹¹ sau **contele Sforza** - “L’âme italienne”,

Louis Reynaud - "L'âme allemande", **Ernst Robert Curtius** - "Essai sur la France"; **William Rapph Inge** - "England".¹²

Impactul uriaș al abordării etnopsihologice în rîndul comunității științifice s-a atenuat după cel de-al doilea război mondial. Este, cred, impropriu să apreciem că psihologia popoarelor a devenit în intervalul postbelic doar o rezervă eseistică și speculativă a științelor socio-umane, care poate alimenta, fără a oferi certitudinea cunoașterii autentice, dezvăluirea spațiilor identitare. Mutații se produc neîndoielnic. Chiar denotația disciplinei va fi substituită cu alte formule (ce-și vor dobîndi consacrarea), dar obiectul cercetării va rămîne, în mare măsură, același: peisajul mental al unei comunități etnice. Se va abandona, desigur, viziunea organicistă, proprie "perioadei romantice" - nu se va mai vorbi despre un "suflet al popoarelor", bunăoară.

Dar istoria mentalităților, cu ale sale structuri triadice ale duratei, istoria serială sau reprezentările sociale de la începutul anilor '60, iar la frontierele dintre acestea, proaspăt afirmata imagologie, lansează noi grile de înțelegere ale variabilelor mentalului colectiv. Toate se vor dovedi a fi exerciții adesea complementare, ce răspund nevoii de construire a portretului spiritual al unei etnii, substratul tuturor rămînînd unul profund etnopsihologic. Orice strădanie ulterioară în această direcție va trebui inevitabil raportată la noile curente în expansiune.

Mai mult decît oricînd, astăzi, în condițiile globalizării și al sporirii contactelor interculturale, investigația etnopsihologică își dovedește actualitatea și urgența: nu se poate avansa în dialogul cu "celălalt" fără a-ți clarifica propria identitate. Clarificare esențială, ea nu este realizabilă, însă, în afara unei comunicări fecunde cu toate disciplinele care se preocupă în descifrarea configurațiilor mentale proprii unei comunități etnice. Într-o astfel de strădanie de "iluminare" epistemică, redescoperirea părinților fondatori ai etnopsihologiei și a demersului lor generos devine o condiție obligatorie a (re)descoperirii de sine...

¹ Trad. rom., ediția 1964, Ed. Științifică, București, vol. I.

² În realitate, Montesquieu însuși a adoptat o poziție mai nuanțată, mesajul cărților sale neîndreptățind la o astfel de încadrare a sa într-o viziune "absolutistă".

³ J. G. Herder - *Une autre philosophie de l'histoire*, Aubier, Paris, 1964.

⁴ v. și Louis Dumont - *Eseu asupra individualismului*, CEU Press - Ananastasia, București, pg. 139 - 144, 154.

⁵ apud. P. P. Neveanu - *Dictionar de psihologie*, Ed. Albatros, 1978, pg. 575 - 576.

⁶ A. Miroglio - *La psychologie des peuples*, ed. 1, PUF, 1958; ed. 3, 1965; ed. 4 (1971).

"Trecutul psihologiei popoarelor", pg. 13 - 33; "Trecerea la formele științifice", pg. 34 - 71; "Actualitatea", pg. 73 - 124 (ed. 1965).

La noi, un inventar al problematicilor etnopsihologice poate fi parcurs în M. Ralea, Tr. Herseni - Introducere în psihologia socială, București, 1966, pg. 222-280 și, cel mai recent, I. Radu (coord.) - Psihologie socială, Ed. Exe, Cluj 1994, pg. 295-318. Nu putem face abstracție de lucrarea L. M. Iacob - Modernizare. Europeanism, Ed. Universității A. I. Cuza, Iași, 1995, care dezvoltă în întreg volumul II un demers etnopsihologic prin intermediul imagologiei.

⁷ A. Miroglia - op. cit. pg. 27

⁸ Essai d'une psychologie politique du peuple anglais au XIX-ème siècle, precum și Essai d'une psychologie politique du peuple américain - apud. D. Gusti, Enciclopedia României, I, pg.18.

⁹ L. Blaga - Ființa istorică, Cluj, Editura Dacia, 1977.

¹⁰ D. Gusti - Știința națiunii, în Enciclopedia României, vol. I, 1938, pg. 18.

¹¹ apud. M. Ralea, Tr. Herseni, op. cit., pg. 352

¹² apud. D. Iamandi - Dl. C. Rădulescu Motru și Etnicul românesc în Preocupări literare, nr. 12, 1942, pg. 636.